

“KİRLİ” TASARIM PRATİKLERİ: ÜTOPYA/DİSTOPYA METİNLERİNDE İRDELENEN KİR VE KİRLİLİĞE BAKIŞIN TASARIM PRATİKLERİNE YANSIMASI

Buse Özçelik, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Bir düzenin düzensizlik ihtimaline içkin oluşu gibi *kire* ve *kirli olana* da içkin olduğu söylenebilir, öte yandan günümüz üretim süreçlerinin ortaya çıkardığı *kirin* artık göz ardı edilemeyecek seviyeye ulaştığı, göz ardı edildiği takdirde bu pratiklerin ve aktörlerinin sonunda kendi ürettikleri *kirin* içine gömülecek konuma geldikleri apaçık ortadadır. Son yüzyıl içinde, yüzyıl başında ve sonunda, yazılmış ütopya ve distopyaların *kir* ile olan mücadelelerinin değişimine bakmak günümüz toplumunun tasarım pratiklerinin *kir* ve *kirli olan* ile ilişkisini anlamak için elverişli bir ortam sağlar. Ütopyalarda *kirin* düzenden tamamen ayrıştırıldığı, böylece denge halinde bir düzenin kurulduğu görülürken, dışarıda bırakılan *kir* provokatif olup toplumu tehdit etmeye ya da cezbetmeye başladığında *kirlik güçlerinin*, ütopyanın kurmuş olduğu düzeni tepetaklak ederek ütopyayı distopyaya dönüştürme ihtimalini içinde barındırdığını görmek mümkün. Toplum tehdit eden *kirli* kimliğinin neye, kime karşılık geldiğini, nasıl dışarıda bırakıldığını, dışarıda bırakılan *kirin* nasıl tekrar tehdit unsuru haline gelebildiğini ve *kirli* olandan tamamen kaçışın mümkün olup olmadığını, *kirliğin* farklı şekillerde anlamlandırıldığı dönemlerin distopyaları olan Yevgeni Zamyatin’in *We*’sinde (1920) ve Octavia Butler’ın *Parable of the Sower*’ında (1993) takip edebiliyoruz. Metinlerde içinde bulunulan dönemin düzenine göre çeşitli karakterlere sahip doğal ve yapay, farklı ölçeklerde ve geçirgenliklerde birtakım sınırlar aracılığıyla *kir*, sistemin dışında tutulmaya ve “iç”e bulaşması engellenmeye çalışılıyor. Haraway (2010, s. 177) “bizlerin sadece bağışlık sisteminin koruduğu tehditkâr ‘ben-olmayanlar’ tarafından değil, esasen kendi parçalarımız tarafından işgal edilmiş durumda olduğumuzu” söyleyerek *kiri* meşrulaştırıyor; *kiri* ve *kirli olanı* hemhâl ediyor, “biz”den bir parça haline getiriyor. Distopya metinlerinde de kurtuluş ancak *kirin* kimlik kazanmasıyla gerçekleşebiliyor. Dolayısıyla meselenin ötekinin *kirliğinden* ibaret olmadığını, bizzat kendimizin *kire* mecbur olduğumuzu görmemiz gerekiyor. Bu doğrultuda bu metin, ütopyaların yapmaya çalıştığı gibi *kiri* bizden ayırmaya çalışmak gibi boşa kürek çeken bir çabanın ötesine geçerek distopyaların kurtuluş umudunu *kiri* ve *kirli olanı* ötekileştirmeden yaratmasından hareketle “kirliğin” -benzer şekilde- tasarım pratiklerinin öznesi ve kurtuluşu olabileceğini savunuyor.

Anahtar Kelimeler: Kir(li); kirli tasarım pratikleri; ütopya-distopya; doğa-kültür sürekliliği.

KİR(Lİ) MANİFESTO

Bir düzenin düzensizlik ihtimaline içkin oluşu gibi *kire* ve *kirli olana* da içkin oluşundan söz etmek mümkündür. İngiliz antropolog Mary Douglas (2007, s. 143) bir toplumun işleyebilmesi için üzerinde anlaştığı bir kozmolojiye -dine ve(ya) ideolojiye- yani insanlara uğruna hayatlarını sürdürebilecekleri birtakım amaçlar veren prensiplere ihtiyacı olduğunu söylüyor. Belirlenmiş bu prensiplere dahil olması gerekenin bozulmasına ya da bu prensiplerden ayrı tutulması gerekenin dahil olmasına neden olan şeyin *kirlilik güçleri* olduğunu aktarıyor. *Kirlilik güçleri* toplumda bizi güvende hissettirmek için daima aktif: Bir şeyi *kirli* olarak görülen yere düşürdüğümüzde onu anında sterilize edebileceğimiz kimyasallar veya ondan kurtulabileceğimiz atık alanları kisvesinde. Ayrıca bizi, *kirli* olarak görülen, toplumun normlarına uymayan “ötekilerden” korumak üzere tasarlanmış yasalarımız, politikalarımız, polisimiz, gardiyanlarımız, hapishanelerimiz ve güvenlik kameralarımız var.

Kirlilik güçlerinden beslenen insan yapımı pratikler olan tasarım pratikleri, doğanın akıldan veya kültürden ayrıldığı ve normlar tarafından dayatılan temizliğin sağlandığı, “temiz” ürünler üreten süreçler olarak görülüyor. Benzer bir “temizlik” toplumda insanları belirli normlar ve değerler dahilinde kalıplara sokup onları normatif “ürünler” haline getirerek yani “biz” den biri yaparak da sağlıyor. Tüm ürünlerimizin ve insanlarımızın temizlenmiş ve kontrol altında tutulduğundan emin olmak istiyoruz. Dokunmak gibi tabu kabul edilmiş *kirli* sayılan eylemlerimiz dahi var. Fabrikaların, ürünlerinin dokunulmadan üretildiğini kanıtlamak için politikalar beyan ettiklerini görüyoruz. Kişisel ilişkilerimizde dokunmayı bir tabu olarak görüyor, özellikle marjinal görülen insanlar tarafından dokunulmak veya onlara dokunmak istemiyoruz. Ancak toplumun normları ve değerleri söz konusu olduğunda, dokunmaya, “biz”den bazılarını toplumdan atmaya ve onları “öteki” olarak etiketlemeye, dünyayı “etnik temizlik” adı altında çeşitli ırksal, etnik ve dini gruplardan temizlemeye karar veriyoruz. İrksal düzen kimin (daha) *temiz* ya da (daha) *kirli* olduğuna karar veriyor. Bizim akıl sağlığımız, kullandığımız ürünlerimizin, içinde yaşadığımız ortamın ve yan yana yaşadığımız insanların “temizliğine” bağlı. İkisi arasındaki etimolojik ilişkiye atıfta bulunarak etrafımızdakileri “temizlemezsek” (*sanitary*) zihnimizin “akıl sağlığını” (*sanity*) kaybedeceğini düşünüyoruz. Ancak sonunda, ürettiğimiz ve kullandığımız ürünler de “bizim” -aklımızın ve ürettiğimiz değerlerin- yansımasından başka bir şey değil.

Aklın işleyişinin ve değerlerin *kirli* olarak görülen ile mücadelesini farklı dönemlere ait ütopya/distopyalarda izleyebilmek mümkün. Ütopyalarda *kirin* düzenden tamamen ayrıştırıldığı böylece denge halinde bir düzenin kurulduğu söylenebilirken, dışarıda bırakılan *kir* kimlik kazanıp provokatif olunca, toplumu tehdit etmeye ya da cezbetmeye başladığında, *kirlilik güçlerinin* ütopyanın kurmuş olduğu düzeni tepetaklak edip distopyaya dönüşme ihtimalini içinde barındırdığını görü-

yoruz. Bu durumda toplumu tehdit eden *kirli* kimliğinin neye, kime karşılık geldiğini, nasıl dışarda bırakıldığını, dışarıda bırakılan *kirin* nasıl tekrar tehdit unsuru haline gelebildiğini ve *kirli* olandan tamamen kaçışın mümkün olup olmadığını kirliliğin farklı şekillerde anlamlandırıldığı dönemlerin distopyalarında araştırıyorum. Yevgeni Zamyatin’in *We*’sinde *kiri* toplumdan ayırmaya çalışan üst aklın sorgulanmaya başlanmasından ve Octavia Butler’ın *Parable of the Sower*’ında kurtuluş umudunun *kiri ve kirli olana* ötekileştirmeden onun üzerine kurulmasından hareketle *kirliliğin*, benzer şekilde, tasarım pratiklerinin öznesi ve kurtuluşu olabileceğini savunuyorum.

KİR(Lİ) AĞLAR: DUVARLARDAN BEDENLERE

Modern dönemin *kire* bakışına dönüştüren en büyük buluşlardan birine, penisilinin icadına giden yolu döşeyen mikrop teorisi (*germ theory*) (t.y.) araştırmaları, gelişimini 19. yüzyılın ortalarında Fransız kimyager ve mikrobiyolog Pasteur’ün fermantasyon ve bozulmaya havadaki organizmaların neden olduğunu göstermesine, 1860’larda İngiliz cerrah Lister’in atmosferik mikropları dışlamak ve böylece kemiklerin bileşik kırıklarında yapışmayı önlemek için fenol kullandığı cerrahi uygulamasına ve 1880’lerde Alman hekim Koch’un tüberküloza ve koleraya neden olan organizmaları tanımlamasına borçlu. Bilişsel psikolog ve dilbilimci Steven Pinker’in (2011, s. 112) aktardığına göre iğrenmenin (*disgust*) biyolojik bulaşıcılık ile ortaya çıktığını, önceleri ise insanların *kirli* olana karşı hissiz, bakterilerin bulaşıcılığından ise tamamen habersiz olduklarını görüyoruz. Bakterioloji alanında yapılan çalışmalar *kirin* dokunma, öpme, soluma gibi temaslara gerçekleşen bulaşıcılığına işaret etmeye başlamış; bu paradigma değişimi ile alt-yapı sistemleri *kiri* borulara, yerin altına, yani gözden ırak olana taşımış; *kirin* bedenle temasını yok etmiş. Kirli görülen bedenler -eşcinseller, özürllüler, evsizler ve diğerler- de yeraltına gönderilen kirler gibi gibi kentlerin ücra köşelerine atılmış; çeşitli karakterlere sahip bir dizi doğal ve yapay sınır aracılığıyla dışarıda bırakılmaya çalışılmış. Mimar ve şehir kuramcısı William J. Mitchell (2003, s. 7) bunların; cildimizden üzerinde taşıdığımız “yumuşak mimari” olarak adlandırılabilirler, perdeler, halılar gibi yumuşak kaplamalardan içinde yaşadığımız odanın duvarlarına, binaların geçirmez-cephelerinden şehir duvarlarına kadar genişlediğini söylüyor. Bu sınırların karakterlerinin çeşitliliği, *kirin* farklı ölçeklerde ve geçirgenliklerde engellenmesine veya tam tersi bulaşmasına karşılık geliyor. Temiz veya *kirinin* gerçekten ne anlama geldiğini anlamak için onlara daha yakından bakmak ve kirlilik ağlarının daha derinine inmek gerekiyor. Farklı dönemlere dair toplum tahayyüllerinin kurulduğu ütopyalara ve distopyalara bakarak *kirli olana* karşı korkunun, dışlamanın ve izole etmenin nasıl farklılaştığının izini sürmek mümkün.

Zamyatin’in 1920’de, Ekim devriminin hemen sonrasında Sovyetlerin kuruluşunun ise hemen öncesinde yazımını tamamladığı distopyası *We*’de dünyanın pisliğinden yalıtılmış totaliter modernist kentin sterilliği, her türlü *kirin* bedenlere

olası temasını kesme çalışmasının bir ürünü olarak da görülebilir. Kentin borularında, oluklarında, yeraltında pek başarılı bir şekilde gizlenen, gözden uzaklaştırılan *kir*; duvarın dışına, doğaya mahsus bırakılmış; kenti saran cam fanus havayla teması kesmiş ve kontrol edilebilen yapay bir atmosfer üretmiş. Böylece doğadan bulaşabilecek *kirlilik* tamamen engellenmiş. Zamyatin'in zaman tabloları aracılığıyla çalışma ritmi düzenlenmiş Tek Devlet'inde izlerine rastladığımız Taylo-rizmin ve Gastev'in makine gibi işleyen toplumunun sloganı olabilecek nitelikte "İşleyen demir pas tutmaz" sözü, gerçek anlamıyla çalışma ve temizlik arasındaki paralel ilişkiyi kurar gibi. Bedene *kirin* bulaşımı sürekli işlemekten pas tutmayan bir toplum tahayyülü ile önlediği gibi insan ruhunun hayallere olan teması da büyük operasyon denen ameliyatla önleniyor:

"Hastalık çoktan yok edildi! Yol artık açık. Devlet bilimi'nin son keşfi: Hayal gücünün beyindeki küçük bir düğümde bulunduğu saptanmıştır ve işbu düğüme üç dozluk 'x ışını dağlama uygulaması' hayal gücü hastalığından kurtulmayı sağlamaktadır. Sonsuza dek kusursuz, makineyle eşit olacaksınız... Mutluluk yolu yüzde yüz açılacak! O halde ne duruyorsunuz ey gençler ve yaşlılar? Acele edin, büyük operasyona girin! Büyük operasyonun yapıldığı dinleme salonlarına koşun!" (Zamyatin, 2018, s. 143)

"Sanitary" (temizlik) [1823] ve "sanity" (akıl sağlığı) [erken 15.yy] arasındaki etimolojik ilişkiyi (t.y.) hatırlatır nitelikteki bedeni düzenleyen temizleme (*sanitary*) çalışmaları sayesinde zihinlerin bile *kirlenecek* (*sanity*) vakti olmuyor. *Kirli* ile olan temas kesilmiş görünse de zihinsel *kirlenme*, duvarın tek açığı olan "antik ev"ın içinden Tek Devlet'in insanlarını duvarın ardındaki kıllı elli, mavi damarlı ve çillere sahip ataları ve doğayla yüzleştirecek, onların benliklerini ortaya çıkarıyor. Duvarın ardındakiyle kurdukları bağ, sistemin içinde bir fagosit (vücut içerisindeki yabancı organizma ve maddeleri sindirip yok eden biyolojik hücreler) gibi hareket eden insanların kendilerini basit bir mikrop olduklarını düşünmeye itiyor (Zamyatin, 2018, s. 106). Curtis ve Biran (2001) kişiye kendinin hayvan orijinlerini hatırlatıp ruhu tehdit eden şeyleri, iğrenme duygusunu ortaya çıkaran *kirler* olarak adlandırıyorlar. Duvarın ardındakiyle yani *kirli* olanla, insanın kendi geçmişiyle yüzleşmesi sistemin bağışıklığının çöküşüne neden oluyor. Douglas'ın (2007, s. 154) aktardığı gibi en tehlikeli *kirlilik* bir kere dışarı çıkan herhangi bir şeyin yeniden sisteme girişiyle gerçekleşiyor. Bağışıklığın çöküşü, devrimi getirecek sürecin ilk denemesi oluyor.

Antibiyotiğin bulunuşunun ve tüm dünyaya yayılışının hemen öncesinde yazılan We'den (1920) Octavia Butler'ın Parable of the Sower'ına (1993) atladığımızda ise 20. yüzyılın başlarından bu yana su ve kanalizasyon arıtmasının iyileştirilmesi, daha iyi beslenme, aşular ve antibiyotiklerin bir sonucu olarak yaşam sürelerinin -yetmiş yıla yaklaşan ortalamayla- yüzyılın başına göre iki katının üzerine çıktığı, aynı zamanda insanlığın tüm yaşamı yok edebilecek küresel bir nükleer yıkım tehdidi ile karşı karşıya kaldığı bir dünyanın içinden bakıyoruz (Horgan, 2012). Distopyanın geçtiği 2024-2027 yıllarının geç kapitalist post endüstriyel kentnin pisliklerinin gizlendiği borulardan, deliklerden kendisini saran düzeni

de patlatarak dışarı saçılmış olduğunu, geride kıtlık içinde kalmış şehirleri, ilaç firmaları tarafından uyuşturulmuş hasta insanları, yakılıp yıkılmış evleri, kirlenmiş su kaynaklarını bırakırken yaşamın duvarlarla çevrili mahallelerde sürdürülmeye çalışıldığını görüyoruz. Dışarıdaki *kirlenmiş* kent, içeride kalan ayrıcalıklı/kıymetli olanı ele geçirmeye çalışırken ne duvarlar ne de hasta bedenler fazla dayanabilecek güçte değil.

We’de -bulunuşundan sadece yedi yıl önce yazılmış olsa da- adeta bir antibiyotik olarak cam fanus karşımıza çıkarken, Parable of the Sower’da ilaç endüstrisinin çöküşü ile yıllar boyu güvenilen bağışıklık sistemine dair bilginin insanlığı kurtarmaya yetmediği ve duvarların işlevsiz kaldığı ana tanıklık ediyoruz. Benzer bir işlevsiz kalış halini yani duvarların ve bedenlerin savunmasız noktalarından *kirin* içeriye yayılışını, Douglas (2007, s. 153) her türlü fikir yapısının uçlarının tehdi- de açık olduğu görüşü üzerinden okuyor. Bu uçlar, We’deki antik ev gibi kentin duvarlarından çıkışın mümkün olduğu yerler olabileceği gibi bedenlerin delikleri yani savunmasız noktalar da olabiliyor. Duvarın zayıf noktasından geçmişle olan bağlantının kurulması gibi bedenlerin boşluklarından tükürük, kan, süt, idrar, dışkı, gözyaşı, ter ve deri, tırnak, saç kırıntıları gibi marjinal maddeler dışarı çıkarak bedenlerin sınırlarına karşı geliyor. *Kirliliğin* sıradanlaştığı bir dünyada sınıfsal bir ayrımın işareti olarak temiz görünmek kişiyi tehdit altında bırakabiliyorken *kirlilik* güvenli kalmanın aracı haline geliyor. Dolayısıyla bedenden çıkan marjinal maddelerle “kaplanmak” güvenli kalmanın bir aracı oluyor. *Kirlenmek* güven- de kalmanın bir aracı olmasına karşılık kanı kirliliği görülenler ise We’nin makine gibi işleyen herkesin aynılaştığı toplumunda rastlamadığımız kökensel ve sınıfsal *kirlilik*, Parable of the Sower’da bedeni soygun, cinayet veya tecavüzle hedef tahtası haline getiriyor. 1990’larda “zorla yerinden etme” ve “soykırım” yerine kullanılmaya başlanan “etnik temizlik” deyişi bazı bedenlerin *kirli* oluşunun ve temizlenmesi gerekliliğinin meşrulaştırılmaya çalışıldığının en büyük kanıtı (Pinker, 2011, s. 429-430). Butler’ın Parable of the Sower’ında fiziksel, kökensel ve sınıfsal *kirlilik* üzerinden gerçekleştirilen bu büyük yıkımdan kurtuluş ancak *kirliyi* üretip sürdüren ihmal, çürüme ve bozulmanın yenileme ile arasında kuracağı muğlak ilişki (Campkin, 2007, s. 79) sayesinde distopyaların umutsuzluk-çürüme söylemini tersine çevirebiliyor. Açık uçlu bir ütopya sayılabilecek We’de ütopyadan distopyaya dönüşen toplumun kurtuluşu yarım kaldıysa da Parable of the Sower’da değişim tamamlanmış, distopyanın tüm umutsuzluğunun içinde umut tohumları (*Earthseed*) çevreye çoktan saçılmıştır.

KİRLİLİK ÜRÜNLERİ

Tek Devlet’in ilk ve son iktidarı Velinimet, kendisine karşı yükselen birkaç sesin bir konser salonunda birkaç hasta dinleyicinin öksürüklerinin çalınan destansı senfoninin güzelliğini bozamamasına benzetiyor (Zamyatin, 2018, s. 121). Tek bir organizma gibi işleyen Tek Devlet’in parçalarının kendi devletlerine başkaldırma-ya başlamasını Haraway (2010, s. 177), “bizlerin sadece bağışıklık sisteminin

koruduğu tehditkâr ‘ben-olmayanlar’ tarafından değil, esasen kendi parçalarımız tarafından işgal edilmiş durumda olduğumuzu” söyleyerek meşrulaştırır adeta. Dolayısıyla meselenin ötekinin *kirliliğinden* ibaret olmadığını, bizzat kendimizin de *kire* mecbur olduğumuzu görmek gerek. Bu durumu, *kirli* kabul edilen hayvan dışkısından gübre olarak faydalanmaya giden yolda dışkının dışkı olmaktan, anonimliğine kavuşarak *kirli* olmaktan kurtuluşu ve hatta faydacı oluşu üzerinden de okuyabiliriz.

Distopyalardaki *kirli* olanın tehdidinin, bir kere dışarı çıkan/çıkarılmış *kirin* tekrar düzenin içine girişi sonucu içerideki ve dışarıdaki arasındaki sınırların kontrol edilemezliğinde kendiliğinden düştüğünü görüyoruz. We’deki insanın duvarın ardına hapsedilmiş doğaya kavuşma denemesinden, Parable of the Sower’da “insan, böcek, mikrop veya taş; insan olsun veya olmasın fark etmez; dokunduğun her şeyi değiştirdiğin, değiştirdiğin her şeyin de seni değiştirdiği, geçerli olan tek doğrunun değişimin kendisinde” sağlanacağı umuduna yaklaştığımızda *kirli* olanın tehdidinin distopyanın bozulma anıyla hemhal olarak yok oluşuna tanıklık ediyoruz. Böyle bir bakış, tasarım pratiklerindeki sterillğe inat *kirli* olanı anonimliğinden çıkaracak, onu kurtaracak ve faydacı hale getirecek taktikler olarak görmek mümkün. Audre Lorde’nin (1984) “Efendi’nin araçları Efendi’nin evini asla parçalamaz” sözünü hatırlarsak, egemen olanların dili aracılığıyla konuştuğumuz sürece bu baskıyı ortadan kaldıramayacağımızı görürüz. Bu nedenle, bakış açılarını değiştirmek için daha derinlere inmek, baskın temiz stratejilere karşı *kirlinin* kucaklandığı ürünler üretmek ve ürettiğimiz ürünlerin kirliliğinin farkında olmak bir taktik olarak benimsenebilir.

Kirli olanı benimseyerek, bizden biri haline getirerek, egemen gücün temizleme stratejilerini bozmaya çalışan iki tasarım pratiği *kirli* olanla temasımızın değerini bize gösterir nitelikte. Birincisi, ortamla ancak bizzat etkileşime girerek onu anlayabileceğimizi savunan Carolyn Butterworth (2008), modernist kanonun içinde üzerine söz söylen(e)meyen bir konumda bulunan Barcelona Pavyonu’nu yalalayarak (Resim 1) aralarındaki mesafeyi kırabildiğinden, birbirine ait olmayan iki farklı yüzeyin -bina ile beden ve duvar ile dil- teması ile mimarlığı özne konumuna soktuğundan, yalamanın tüm algıyı alt ederek dünyanın devasalaşmasına, ufuk çizgisinin ise ortadan kaybolmasına neden olduğundan bahsediyor ve böylelikle araştırmanın içine rahatlıkla girebildiğini söylüyor:

“Yakından bina oldukça yalanabilir duruyordu; parlak krom, gevrek traverten, gıcırırlı cam ve lezzetli mermerler... Havuzun suyu da dahil olmak üzere bulabildiğim her malzemeyi yaladım. Yanından kötü bir boğaz ağrısıyla ayrılmama rağmen onun da bu yakınlaşmadan hoşlandığını düşünüyorum. Şimdi artık Barcelona Pavyonu ile aramda özel bir ilişki var. Çukurlarını, yarıklarını, yosunlarını, lekelerini, çiziklerini ve çatlaklarını bana nasıl açtığını şefkatle hatırlayacağım. Çürüklerini ve kusurlarını gizlerken ancak bir ikonun yapabileceği kadar iyi bir iş çıkarıyor. Ama ben onu yaladım ve artık kendini benden gizleyemiyor; onu tanıyorum.”

Resim 1. Carolyn Butterworth Barcelona Pavyonu’nu yalıyor, fotoğraf: Emma Cheatle, 1992 (Kaynak: Butterworth ve Vardy, 2008)

Butterworth’ün yapıya eleştirel bakabildiği, onun üzerine düşünüp bir şeyler yazabildiği an ancak toplumsal olarak ona atanmış, nasıl davranması gerektiği üzerine kazanmış kimlikleri bir kenara bırakıp yapının “dil”inden konuşmaya başladığı zaman gerçekleşiyor. İletişime geçilmek istenen şeyin başka bir insan, nesne ya da mekân olması fark etmiyor, ancak onun dilinden konuşmaya çabalamak, beden karakterine ait bağıntıları/yapabileceklerini ortamdaki diğer şeylerle karıştırmak gerekiyor. Zamyatin’in *We*’sinde olduğu gibi cam fanus, kent ve doğayı ne kadar ayırmaya çalışsa da bu ikisi eninde sonunda birbirlerinin içine sızacak ve özgürleşme de o noktada başlayacak.

İkinci örnek ise sanatçı Agnes Denes’in Battery Park’ta iki dönümlük bir alana ektiği buğday tarlası işi (Resim 2). Battery Park, zamanında Dünya Ticaret Merkezi’nin inşaatı esnasında ortaya çıkan hafriyatıyla doldurulmuş verimli olmayan bir araziyken Denes bu alanın tarihselliğini, dönüşümünü sorunsallaştırıyor.

Denes’in eleştirel bakışı, alanın geçici ekolojisini üretmeye, bunu yaparken de alanın kırılgan yapısını anlamaya çalıştığını belirtiyor. Buğdayların büyümesini ve yayılmasını sağlamak için 2,5 santimetre üst toprak toprağa getirilmeden önce endüstriyel atık metal, evsel çöp ve inşaat molozunu Denes ve ekibi temizliyorlar. Kullanılmayan dolgu alanını verimli bir toprağa dönüştürdükten sonra ekibi, sulama sistemi ve gübreler ile mahsulün büyümesine dikkat ediyor.

Resim 2. Agnes Denes, Buğday tarlası - Bir Çatışma: Battery Park sahası, Manhattan şehir merkezi, 1982 (Kaynak: http://www.agnesdenesstudio.com/works7_5_popup.html)

Toprağı verimli kılıp üretken bir hale getirmenin, doğanın toprağını geri almasına izin vermenin ve insan yapımı yapay manzaranın temizlenmesinin yanı sıra, bu buğday tarlasıyla gerçekleştirildiği için sembolik bir referansı var. Denes'in zaman-mekansal ekolojisi, Dünya Ticaret Merkezi'nin hemen karşısında, Manhattan'ın finans bölgesinin merkezinde onun hafriyatı üzerinde durarak küresel ticaret, ekonomik, gıda ve atık ilişkileri ile ilgili soruları ve iklimsel felaketlerin ve politik gerilimlerin kaynaklara erişim üzerindeki etkisini gündeme getiriyor. Atığın, *kirli* olanın, gerçekte ne olduğunu sorunsallaştırıyor. Finans merkezi buğdayı değişim değeri üzerinden kullanırken, tam karşısında bu alanda buğday büyümlü bir şekilde dolgu alanın üzerinde yetişmeye, Finans merkezine karşı dikilmeye başlıyor. Denes'in modern küreselleşmenin sığ zemini yerine derini kazma arzusunu, kökünü yerin tarihselliğinden alan ve bugünün politik ve ekonomik sistemlerine saldırmakla geleceğe bakan güçlü bir tezahür olarak görmek mümkün (Rawes, 2013). Bu Butler'ın ortada ne kent ne doğanın kaldığı, bir savaş ortamından ibaret Parable of the Sower'ında umut tohumlarının (*Earthseed*) toprağı dönüştürmesi, *kirli* olarak görünenin sahiplenilerek yaşamı aktive etmesiyle paralel okunabiliyor.

SONUÇ YERİNE

Tartışma, ürünlerin gerçekten steril nesnelere ve üretim ağlarının sterilize edilmiş işlemlerden ibaret olup olmadığını sorgularken ortaya çıkmış; metnin kurduğu

perspektif, olayları derinlemesine kazarak eleştirel bir bakış kurmak olmuştur. Derinlemesine kazmak, *kirin* arındırıldığı ütopyalarda hiçbir şeyin sanıldığı kadar *temiz* olmadığını ve herkesin *kir*e batmış olduğu distopyalarda ise *kirin* sahiplenildiği ölçüde kurtuluşun kimlik kazanacağını göstermiştir. *Temiz* olanın iktidarı, *temizle(n)menin* iktidarın eylemlerini, *kirinin* ise iktidarın tahakkümü altına aldıklarını yansıttığı bu ikici bakış açısı kırılmaya başlanmış, doğa üzerindeki tahakküm kaldırılmış ve “doğa-kültür sürekliliği” içinde düşünmenin yolu açılmıştır. Aklın yargısını eleştiren filozof Rosi Braidotti’ye (2019) göre, hem “hümanist erk” hem de “üstün antropos” insanlık sonrası özne ortaya çıktığında ortadan kaybolma eğilimindedir. Hepimizin aynı maddenin farklı varyasyonları olduğunun altını çizerek “doğa-kültür sürekliliğini” düşünmemizi mümkün kıldığını, insan ve insan-olmayanların birbirleriyle iç içe olduğunu belirtmektedir. Böylelikle doğa-kültür ikiliği “doğa-kültür sürekliliği” ile yer değiştirir. Bu bakış açısına göre tasarım pratikleri, Butterworth’ün insan ve insan-olmayan etkileşimini yeniden kurarak Barcelona Pavyonu’nu yalaması ve Denes’in insan-olmayan buğdayı değişim değerine indirgeyen insan merkezli dünyaya karşı olmayacak bir zeminde ve konumda üretmesi, bitmiş son ürünler olmaktan çok tüm bu dinamik ağlar içerisinde yeniden kurulabilecek süreçler tarif etmeye başlar. Dolayısıyla ürünler Kovel’in (2017, s. 271) açıkladığı gibi içerisinde geleceğe dair bakışı içeren “ön mecralar” haline, ontolojiler ise sürekli olarak mekansal-zamansal süreçlerde kendilerini üreten “süreç ontolojileri” haline gelir. Tasarım pratikleri insan yapımı olduğu kadar doğaya ait, *temiz* görüldüğü kadar da *kirlidir*; *kirli* kalacaktır. Mesele *kirliliğin* ne kadar içselleştirilerek pratiğimizin bir parçası haline geleceğidir.

KAYNAKÇA

- Braidotti, R. (2019). A Theoretical Framework for the Critical Posthumanities. *Theory, Culture & Society*, 36(6), 31-61.
- Butler, O. (2012). *Parable of the Sower* (Kindle edisyonu). New York: Open Road Media.
- Butterworth, C. ve Vardy, S. (2008). Site-Seeing: Constructing the ‘Creative Survey’, *Field: Journal, Alternate Currents vol.2*(1), 125-138.
- Campkin, B. (2007). Degradation and Regeneration: Theories of Dirt and the Contemporary City. B. Campkin & R. Cox (Ed.), *Dirt: New Geographies of Cleanliness and Contamination* içinde (68-79). New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Curtis, V. & Biran, A. (2001). Dirt, Disgust, and Disease: Is hygiene in our genes? *Perspectives in Biology & Medicine*, 44, 17-31.
- Douglas, M. (2007). *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Germ Theory* (t.y.). Encyclopaedia Britannica. 22 Ocak 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/science/germ-theory> adresinden erişildi.
- Haraway, D. (2010). Ucubelerin Vaatleri: Uygunsuz/laşmış Ötekiler İçin Bir Yenilenme Politikası. G. Pular (Ed.), *Başka Yer* içinde (120-195). İstanbul: Metis Yayınları.

Horgan, J. (2012). *Why You Should Choose Optimism*. *Scientific American*. 9 Şubat 2020 tarihinde <https://blogs.scientificamerican.com/cross-check/why-you-should-choose-optimism/?redirect=1> adresinden erişildi.

Kovel, J. (2017). *Doğanın Düşmanı: Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?* (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Lorde, A. (1984). The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House. *Sister Outsider: Essays and Speeches* (2007) içinde (110-114). Berkeley, CA: Crossing Press.

Mitchell, W.J. (2003). *Me++: The Cyborg Self and the Networked City*. Cambridge MA: The MIT Press.

Pinker, S. (2011). *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. New York: Penguin Group.

Rawes, P. (2013). Architectural Ecologies of Care. P. Rawes (Ed.), *Relational Architectural Ecologies: Architecture, Nature and Subjectivity* içinde (56-73). New York: Routledge.

Sanitary (t.y.). Online Etymology Dictionary. 22 Ocak 2020 tarihinde <https://www.etymonline.com/word/sanitary> adresinden erişildi.

Sanity (t.y.). Online Etymology Dictionary. 22 Ocak 2020 tarihinde https://www.etymonline.com/word/sanity#etymonline_v_22715 adresinden erişildi.

Zamyatin, Y. (2018). *Biz* (6. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.